

ՅՈՒՆԱԿԱՆ ԹՈՒԲՅԱՆԵՐ

Յեղասպանությունների եւ ընդհանրապես մարդկության դեմ ուղղած հանցագործությունների կանխարգելմանն ուղղված կարենորագույն ֆայլերից են դրանց ճանաչումն ու դատապարտումը: Իսկ որպես այս ասպարեզի առաջնային գործողություն, թերեւս, պետք է դիտել ցեղասպանությունների վերաբերյալ տեղեկատվության տարածումը, որի շնորհիվ այն հասու կդառնա իրենց ֆաղափակիրք համարող եւ իրականում իբրեւ այդպիսին հանդես եկողներին: Այստեղ վստահաբար պետք է կիրառվեն բոլոր հասանելի միջոցները՝ սկսյալ համացանցից, շարժանկարներից մինչեւ բացիկ կամ թուցիկ: Այս վերջինը հատկապես շատ է կիրառվում Հունաստանում: Զբոսաշրջիկների անհատնում հոսքեր ընդունող երկրում սահմանից իսկ մուտք գործողին տրամադրում են թուցիկներ եւ բացիկներ: Վերջիններիս մի երեսին լինում են, ասեմք, համաշխարհային ճանաչում ունեցող հուշարձանների նկարներ, իսկ մյուսին կարն եւ հատու տողեր ցեղասպանության մասին: Ստորեւ թարգամանաբար ներկայացնում ենք հունաստանյան թուցիկի մի նմուշ, ուր հիշատակվում է նաեւ Հայոց Ցեղասպանությունը:

ԳԱՅԱՆԵ ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ

ԱԿԱՆԱՏԵՍՆԵՐԻ ՎԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

*Հատված Մերձավոր Արեւելքում ԱՄՆ գլխավոր հյուպատոս (1926 թ.)
Զորջ Հորթոնի The Blight of Asia «Ասիական խորշակ» գրքից:*

«1916 թվականի հունվարին սկսվեց հույների տեղահանությունը Սեւ ծովյա շրջաններից: Բյուրավոր հույներն անցնում էին Մարզվան¹ ֆաղափ մերձակայքով՝ եռօրյա ճանապարհի մեծ մասը ֆայլելով մերթ սառնամած ձյան, մերթ ցեխի ու ձնհալի միջով: Հազարավորները հոգնատանջ ընկան մահվան ճամփեփն, ֆշերը՝ հիսուն, հարյուր, հինգ հարյուր հոգանոց խմբերով թուրֆ ժանդարմների նշանառության ներքո հասան Մարզվան: Հաշորդ առավոտյան այս թշվառ փախստականներին դարձյալ ճանապարհ հանեցին, եւ այս խոշտանգման արդյունքը պակաս գործուն չէր, քան հետեւողական սպանողը, որին մինչ այդ ենթարկվել էին հայերը» (էջ 194):

Հատված Թուրքիայում ԱՄՆ դեսպան (1913–1916 թթ.) Հենրի Մորգենթաուի Պատմությունից, (1918 թ.)

«Հայերը Թուրքիայում միակ հպատակ ժողովուրդը չեն, որ տուժել են Թուրքիան բացառապես թուրքերի երկիր դարձնելու այս ֆաղափականությունից: Այն պատմությունը, որը պատմել եմ հայերի մասին, կարող եմ որոշ փոփոխություններով ներկայացնել նաեւ հույների ու ասորիների կապակցությամբ: Իրապես հույներն էին այս ազգայնական գաղափարի առաջին զոհերը»:

Հարրի Զ. Փսոմիադեսի «The Journal of Modern Hellenism» (Արդի հելլենիզմ) ամսագիրը ներկայացնում է մի քանի պատմություն: Դրանցից երկուսը՝ հրապարակված 1922 թվականի մայիսին, ներկայացված են ստորեւ (19–20 համարներ, էջ 139):

ՕՄԱ (Օգնություն Մերձավոր Արեւելքին) հիմնադրամի աշխատակից դոկտոր Ուորդը վրդովեցրեց քեմալականներին՝ զեկուցելով քրիստոնյաների դեմ կատարված վայրագությունների մասին.

¹ Փոքր Հայոց Սեբաստիա նահանգի Ամասիա գավառի այս քաղաքը օտար հորջորջմամբ կոչվել է նաեւ Թեոդոսուպոլիս, Մարսովան, Մարսվան, Մերզիփուն (Մերզիֆուն), Մեզիֆուն, Մերսիվուն՝ գրեթե երեք չկորցնելով հայկական բառահիմքն ու արմատները:

«...եւ հարյուրավոր հույն տարագիրների մահը սովից, ծարավից, ցրտից, հոգնածությունից եւ անմարդկային վերաբերմունքից»:

Իսկ ՕՄՄ աշխատակցուհի միսս Վուդն իր օրագրում գրել է այն, ինչ տեսել է դեպի ծովափ իր երկշաբաթյա ճամփորդության ընթացքում.

«...տեղահանվածների խմբեր, հիմնականում կանայք եւ երեխաներ, բոլորը սովահար, եւ մեծ թվով դիակներ ճանապարհի երկայնքով... իսկ մնացած ողջ բնակչությունն արտաքինում էր առանց սննդի եւ հագուստի... Պայմանները Մալաթիայում, որտեղ օրական բառասուն կամ հիսուն տեղահանվածներ էին մահանում, շատ ավելի վատն էին, քան հարբերդում»:

Հետեւյալ հատվածը վերցված է Գ. Վ. Ռենդելի պաշտոնական հուշագրից: Գ.Վ. Ռենդելը թուրքական կոտորածների եւ փոքրամասնությունների հալածանքների հարցով ԱԳՆ աշխատակիցն էր Զինագաղա-րից հետո (մայիսի 20, 1922 թ.):

«Մարդիկ շրջանում մոտ 30.000 քրիստոնյաների կրած ծանր հալածանքների մասին հաղորդում է նաեւ սրբ. Փ. Քոֆսը: Բայց ամենասարսափելի վայրագություններն անկասկած տեղի են ունեցել Պոնտոսի շրջանում՝ ծովափնյա քաղաքների հույն բնակչության նկատմամբ»:

«Օսմանյան կայսրության հույների ցեղասպանության համառոտ պատմությունը» հրատարակել են Փոքր Ասիայի եւ Պոնտոսի հունական հետազոտական կենտրոնը (ՓԱՊՀՀ), (www.hellenicresearchcenter.org) եւ Զիկագոյի Պոնտական հունական ընկերությունը (www.pontiangreeks.org). © 2013 Բոլոր իրավունքները պաշտպանված են:

Փոքր Ասիան, որը նաեւ կոչվում է Անատոլիա (հունարենից՝ «արեւածագ»), աշխարհագրական եւ պատմական եզրույթ է, որով անվանում են Ասիայի ամենաարեւմտյան մասը: Ք.ա. Թ. դարից մինչեւ Ք.հ. ԺԵ. դարը ընկած շրջանում Փոքր Ասիան մեծ դեր է խաղացել արեւմտյան քաղաքակրթության զարգացման գործում: 1923 թվականից Փոքր Ասիան կազմում է Թուրքիայի Հանրապետության տարածքի մեծ մասը:

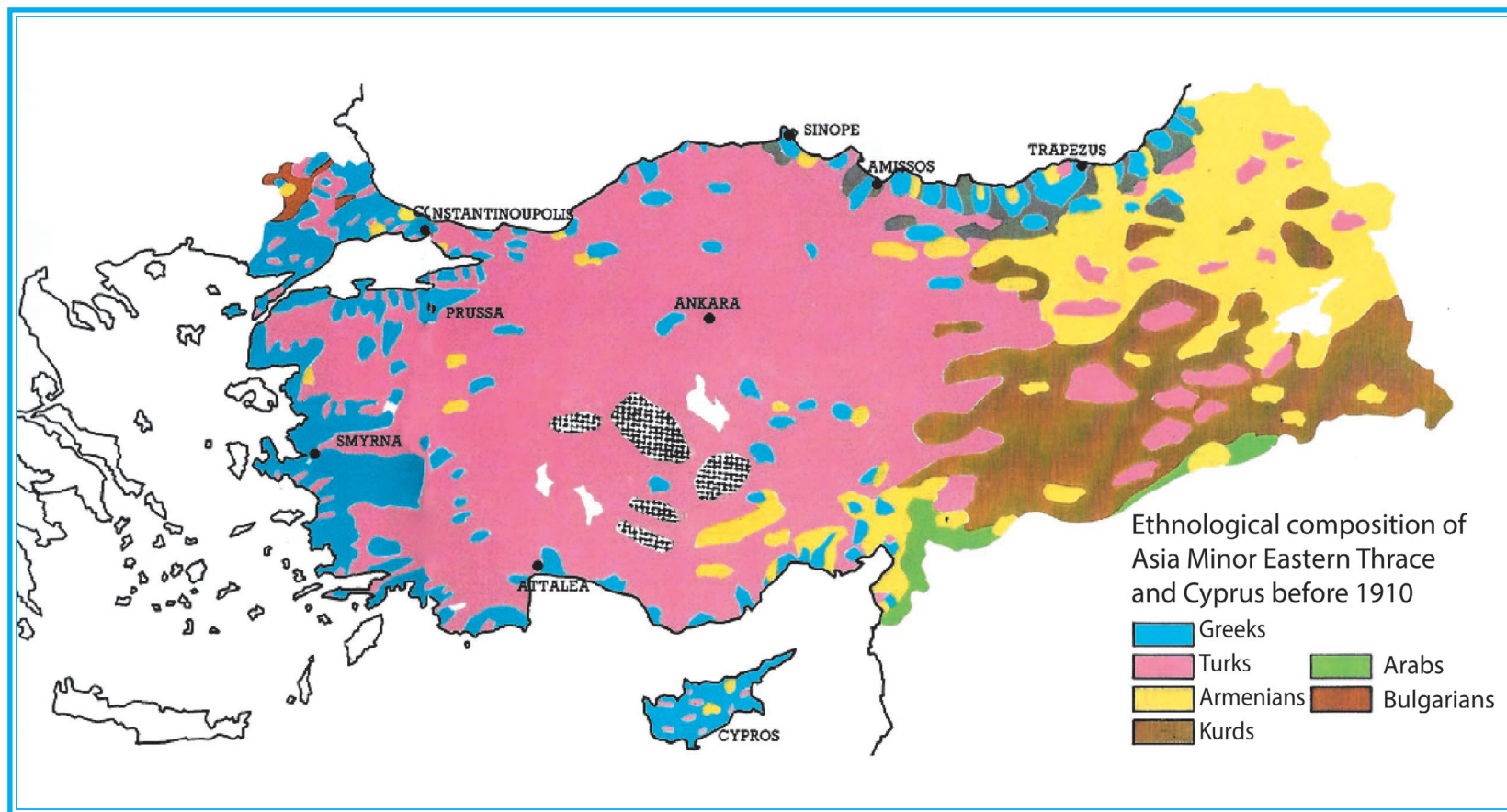
Փոքր Ասիայում հունական բնակավայրեր եղել են դեռեւս Ք.ա. ԺԱ. դարում, երբ հույները սկսեցին գաղթեցին մայրցամաքային Հունաստանից: Նրանք հիմնեցին այնպիսի քաղաքներ, ինչպիսիք են Մելիտոսը, Եփեսոսը, Զմյուռնիան, Սինոպը, Տրապիզոնը եւ Բյուզանդիոնը (հետագայում դարձավ Բյուզանդական կայսրության մայրաքաղաքը՝ վերանվանվելով Կոստանդնուպոլիս): Այս քաղաքներում մշակութային եւ տնտեսական կյանքը բուռն ծաղկում էր ապրում: Մելիտոսը նախասով-

րատյան արեւմտյան փրկասփայլության եւ անտիկ աշխարհի առաջին մեծ մտածողներ Թալեսի, Անաքսիմանդրի եւ Անաքսիմենեսի ծննդավայրն է: Լինելով հունական աշխարհի գիտական ու գործնական մայրաքաղաքը Աթենքից դեռ մեկ դար առաջ՝ Մելիտոսը իրավամբ համարվում է ժամանակակից աշխարհի բնօրրանը:

Ք. ա. Ձ. դարից Փոքր Ասիան հաջորդաբար նվաճվել եւ կառավարվել է պարսիկների, Ալեքսանդր Մակեդոնացու եւ հռոմեացիների կողմից: Ք. հ. Դ դարում Փոքր Ասիան մաս կազմեց Արեւելյան Հռոմեական կայսրության, որը հետագայում կոչվեց Բյուզանդական կայսրություն, իսկ հունարենը դարձավ պաշտոնական լեզու: Հունարենը լայն տարածում եւ մեծ ազդեցություն ուներ կայսրության ողջ տարածքում: Սկսած Ք. հ. Դ. դարից մինչեւ Կոստանդնուպոլսի անկումը (1453 թվական), կայսրությունը կարեւոր դերակատարություն է ունեցել քրիստոնեության տարածման գործում: Կայսրությունը անառիկ է պահել Եւրոպան՝ դիմագրավելով Արեւելքի կողմից մայրցամաք ներխուժելու մահմեդականների մի շարք փորձերին:

Օսմանյան տիրապետության հաջորդ երկու հարյուրամյակների ընթացքում՝ ԺԶ. եւ ԺԷ. դարերում, Փոքր Ասիայի հունական համայնքները դիմադրում էին մահմեդականացման նպատակով իրականացվող մշտական ճնշումներին: Շատերին հաջողվեց պահպանել իրենց կրոնը, ազգային ավանդույթները եւ մշակույթը: Նույն շրջանում, սակայն, հազարավոր հույներ, որոնց թվում՝ 250 000 պոնտացի հույներ, ստիպված եղան հավատափոխ լինել: Բազմահազար հույներ, հատկապես ԺԹ. դարում ռուս-թուրքական բազմաթիվ պատերազմներից հետո, փախստական եղան քրիստոնյա Ռուսաստան՝ խուսափելով թուրքական հալածանքներից:

ԺԹ. դարում ներմուծված օսմանյան նոր օրենքներով փորձ էր արվում կայսրությունն արդիականացնել եւ համաշխարհային տնտեսության միասնական դաշտ բերել: Օսմանահպատակների, այդ թվում՝ քրիստոնյա փոքրամասնությունների կյանքը ժամանակավորապես բարելավվել էր: Ցավոք դրա արդյունքում քրիստոնեական համայնքների սոցիալական, կրոնական եւ տնտեսական վերածնունդը ավարտվեց Ի. դարասկզբին:

Նկար 1. Հայերի և հույների համակենտրոնացման ճամբարները Թուրքիայում մինչև 1910 թվականը (աղբյուր՝ Պատմական ուսումնասիրությունների ինստիտուտ, Աթենք, Հունաստան)

ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԿԱՅԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀՈՒՅՆԵՐԻ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

1908 թվականին երիտթուրքերի բարեփոխիչ շարժումն ապստամբություն բարձրացրեց սուլթանի դեմ եւ վերականգնեց 1876 թվականի սահմանադրությունը: Բալկանյան երկու իրարահաջորդ պատերազմներում (1912—1913 թթ.) Օսմանյան կայսրությունը պարտություն կրեց, ինչի արդյունքում կորցրեց իր տարածքի գրեթե ողջ եւրոպական մասը: «Միություն եւ առաջադիմությունը» (հետայսու՝ ՄԱ)՝ երիտթուրքերի ծայրահեղ ազգայնական կուսակցությունը, իր վերահսկողության տակ վերցրեց կառավարությունը: ՄԱ-ի նպատակն էր հասնել բազմազգ կայսրության «թուրքացմանը»՝ ոչնչացնելով քրիստոնյա փոքրամասնություններին, այդ թվում՝ հայերին, ասորիներին եւ հույներին:

1914 թվականի գարնանը, մինչեւ Առաջին աշխարհամարտի սկիզբը, ՄԱ-ն սկսեց ահաբեկչության արշավը՝ հարյուր հազարավոր հույների արտաքսելով Արեւելյան Թրակիայից եւ Արեւմտյան Փոքր Ասիայից: Ներքին անվտանգության եւ ազգային միասնության պատրվակով կազմակերպվող այս տեղահանությունները մահմեդական թուրքերից կազմված միատարր ազգային պետություն ստեղծելուն միտված ծրագրի մի մասն էին: Ծրագրով նախատեսված էր քրիստոնյա փոքրամասնությունների զտում: Բացի այդ, ՄԱ-ն համընդհանուր զորահավաքի կոչ արեց: Քրիստոնյա տղամարդկանց մեծ մասն ուղարկվեց ծառայության աշխատանքային գումարտակներ՝ Անատոլիայի ծայրամասերում ռազմական նշանակության ճանապարհներ կառուցելու:

Երկու ամսվա ընթացքում այս «մահվան գումարտակներում» ծառայողների գերակշիռ մասը հյուծող աշխատանքից, սովից ու եղանակային դաժան պայմաններից մահացավ լեռներում ու կիրճերում: Ողջ մնացածներից ոմանք փախուստի դիմեցին եւ միացան լեռներում թաքնվող հույներին, որոնք զենք էին վերցրել՝ իրենց եւ իրենց ընտանիքները պաշտպանելու համար:

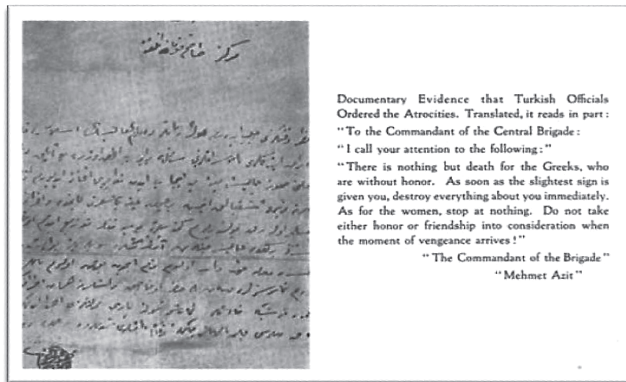
Հույների նկատմամբ վայրագություններն ու նրանց տեղահանությունները վերսկսվեցին 1916 թվականին: Տղամարդկանց զգալի մասին աշխատանքային գումարտակներում ծառայելու ժամանակ ոչնչացնելուց հետո ՄԱ-ն, իսկ հետո նաեւ Մուստաֆա Քեմալի ազգայնականները շարունակեցին հույն բնակչության ցեղասպանությունը: Տեղահանու-

Թյունների եւ վայրագությունների եւս մեկ ալիք սկսվեց 1919 թվականին: Դրանք զանգվածային բնույթ էին կրում հատկապես Պոնտոսում: Հազարավոր հույն կանայք, երեխաներ եւ տարեցներ մահացան դեպի Անատոլիայի ներքին շրջաններ, Քուրդիստան եւ նույնիսկ հեռավոր Սիրիա տանող ճանապարհներին: Նույն Պոնտոսի շրջանում թուրքերը կրակի ճարակ դարձրին հարյուրավոր գյուղեր, սպանեցին հազարավոր հույների: 1921 թվականի սեպտեմբերին ահաբեկչության եւ բնաջնջման այս արշավը հանգեցրեց բազմաթիվ նշանավոր պոետացի հույների ձերբակալության եւ մահապատժի՝ դավաճանության շինծու մեղադրանքներով:

Առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո, հաղթանակած դաշնակիցների կողմից տրված մանդատի արդյունքում, 1919 թվականի մայիսին հունական զորքերն իջան Զմյուռնիա՝ պաշտպանելու հույն փոքրամասնությանը թուրքական վայրագություններից: 1922 թվականի օգոստոսին ռազմաքաղաքական ոչ բարենպաստ պայմանները պատճառ դարձան հունական բանակի ջախջախիչ պարտության: Առաջ խաղացող թուրքական ազգայնական բանակը եւ ռազմականացված ուժերը ստիպեցին հարյուր հազարավոր հույների լքել հայրենի քաղաքներն ու գյուղերը եւ ներքին շրջաններից փախչել դեպի Զմյուռնիա կամ արեւմտյան Փոքր Ասիայի այլ նավահանգիստներ: Թուրքերի վայրագությունները փախչող հույների եւ Զմյուռնիայի քրիստոնյա բնակչության հանդեպ կտրուկ աճեցին, երբ թուրքական զորքերը հասան Զմյուռնիա: Մեծ հրդեհին զոհ դարձան հազարավոր հույն եւ հայ փախստականներ, որոնք քաղաքի նավամատուցում սպասում էին, որպեսզի նավ բարձրանան՝ մեկնելու Հունաստան կամ այլ երկրներ: Պատմաբանների մեծ մասը համակարծիք է, որ հրդեհը պատահական չէր. քաղաքի հունական եւ հայկական թաղամասերը հրդեհելով՝ թուրքական բանակը ցանկանում էր ստիպել քրիստոնյաներին լքել բնակավայրը:

Փաստաթղթային ապացույցներ առ այն, որ թուրք պաշտոնյաները վայրագություններ կատարելու հրամաններ են տվել: Թարգմանված. ընթեռնելի է մասամբ (նկ. 2).

«Կենտրոնական բրիգադի հրամանատարին. «Ձեր ուշադրությունն եմ հրավիրում հետեւյալի վրա. «Պատվագուրկ հույների համար մահից բացի ոչինչ չկա: Հենց որ ձեզ ամենափոքր նշանը տրվի, անմիջապես ոչնչացրե՛ք ձեր շուրջը գտնվող ամեն բան: Ինչ վերաբերում է կանանց, մի՛ կանգնե՛ք ոչնչի առաջ: Երբ վրեժխնդրության պահը գա, հաշվի մի՛ առե՛ք ո՛չ պատիվ, ո՛չ բարեկամություն»: «Բրիգադի հրամանատար Մեհմեթ Ազի»:

Նկար 2. Փաստաթղթային ապացույց էդվարդ Հեյլ Բիրշտադտի «Մեծ դավաճանություն» աշխատությունից

Մինչև 1923 թվականը, Առաջին աշխարհամարտի սկզբում Փոքր Ասիայում ապրող շուրջ 2 միլիոն հույներից ավելի քան 700 000-ը բնաջնջվել էր, իսկ 1,1 միլիոնից ավելի հույներ զոհ են գնացել Հունաստանի եւ Թուրքիայի միջև բնակչության բռնի փոխանակումից առաջ եւ այդ գործողության ընթացքում: «Թուրքիան թուրքերի համար» միտումնավոր եւ համակարգված քաղաքականության արդյունքում շուրջ 2,5 միլիոն հայեր, ասորիներ եւ հույներ սպանվեցին կամ դարձան «Սպիտակ մահվան» զոհ: Վերջին եզրը օգտագործվում էր սննդամթերքի պակասության, հիվանդությունների, տեղահանությունների եւ մահվան երթերի ճանապարհներին բնության տարերքների ներգործության պատճառով վրա հասած մահերը նկարագրելիս: Թուրքիայի նախկին եւ ներկա կառավարությունները կտրականապես հերքում են հույների, հայերի եւ ասորիների ցեղասպանությունը: Նրանք պնդում են, որ Թուրքիայի քրիստոնյա համայնքների անդամների սպանություններն ու տեղահանությունները Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին տեղի ունեցած անկարգությունների հետեւանք են:

2007 թվականի դեկտեմբերին Ցեղասպանագետների միջազգային ընկերակցությունը, որն առաջատար ցեղասպանագետների համաշխարհային կազմակերպություն է, պաշտոնապես ճանաչեց Օսմանյան կայսրության հույների ցեղասպանությունը: